

UDK 282(450Venecija=163.42)“14/18”
262.14Fonda, J.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. 12. 2012.
Prihvaćeno za objavljivanje: 30. 4. 2013.

HRVATSKI USELJENICI U MLECIMA, CRKVA S. FOSCA I POSVETNI NATPIS NINSKOGA BISKUPA JERONIMA FONDE (15. – 18. STOLJEĆE)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

Rad je nastavak prethodnih istraživanja povezanosti hrvatskih useljenika u Mlecima s tamošnjim crkvenim ustanovama. U prvome dijelu rada ukazuje se na raznovrsne veze useljenih Hrvata s mletačkom crkvom S. Fosca (predio Cannaregio), a kao glavi izvor poslužili su oporučni spisi iz Državnog arhiva u Mlecima. U drugome dijelu rada razmatra se biskupsko djelovanje Jeronima Fonde, ninskoga i trogirskoga biskupa, koji je predvodio službu Božju prilikom svečane posvete obnovljene crkve S. Fosca 1733. godine, a o tome je u crkvi i danas sačuvan kameni natpis. U završnom dijelu rada donosi se tekst kamenog natpisa u crkvi S. Fosca iz 1847. godine, u kojemu se kao jedan od zaslužnih aktera obnove spominje Francesco Antivari, vjerojatno potomak davno useljenih Barana.

KLJUČNE RIJEČI: *crkva S. Fosca, Mleci, hrvatska prekojadranska iseljavanja, biskup Jeronim Fonda, crkvena povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek.*

Uvod

Istraživanje oblika povezanosti hrvatskih useljenika u Mlecima s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama jedna je od iznimno važnih sastavnica u sklopu sveukupnog proučavanja njihova društvenog i vjerskog svakodnevlja u novoj domovini. Hodočasnička putovanja, nadgrobni natpisi, posvete obnovljenih crkava istarskih, dalmatinskih ili bokeljskih (nad)biskupa te konkretne veze s pojedinim mletačkim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima te duhovnim osobama, teme su koje zavrjeđuju istraživačku pozornost, a u proteklim godinama neke od njih su sustavno obrađene i prezentirane u znanstvenim časopisima.¹

¹ Lovorka ČORALIĆ, »Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća«, *Croatia christiana periodica* (dalje: CCP), god. XVI, br. 30, Zagreb, 1992., str. 36-71; ISTA, »«In memoriam aeternam»: nadgrobni spomenici Hrvata u Mlecima«, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. X, br. 1, Zagreb, 2000., str. 13-37 (koautor: Boris NIKŠIĆ); ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima i Scuola grande S. Rocco«, CCP, god. XXXIII, br. 63, Zagreb, 2009., str. 65-76; ISTA, »Na putu u Svetu Zemlju – hodočašća u Jeruza-

Rad koji se ovdje predstavlja nastavak je istraživanja spomenutih tema, a u središtu znanstvene obrade je povezanost useljenih Hrvata s mletačkom crkvom S. Fosca. Smještena je u srcu predjela Cannaregio, uz široku Strada Nuova.² Drevne je tradicije te se drži da je prvotna crkva podignuta u 10. stoljeću (prema legendi već u 9. stoljeću), kada su relikvije libijskih mučenica Foske i Maure (3. stoljeće) iz Sabrate u Tripolitaniji prenesene u Torcello. Kult sv. Foske počinje se duž lagune i u Mlecima širiti od 12. stoljeća, od kada i datira prvi pisani spomen crkve (1135.). Godine 1297. crkva je obnovljena, a izrazitiju pregradnju doživljava 1679. godine. Zahvaljujući obitelji Donà (Filippo) ponovno je pregrađena tridesetih godina 18. stoljeća, a posvetu novoobnovljene crkve učinio je biskup Nina Jeronim Fonda, o čemu će u kasnijim poglavljima biti više riječi. Završne restauracije i ukrašavanja crkve su iz 1847. godine, kada poprima današnji izgled. Iz prošlih stoljeća jedino se sačuvao zvonik iz 15. stoljeća. Zanimljivo je spomenuti da je za crkvu S. Fosca poliptih načinio Vittore Carpaccio, slikar koji je koncem 15. i početkom 16. stoljeća svojim djelima ukraasio sjedište hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima. Od navedenog Carpacciova poliptiha za crkvu S. Fosca sačuvane su tri slike: u mletečkome Civico Museo Correr (prikaz sv. Petra mučenika), u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu (prikaz sv. Sebastijana) i u Accademia Carrara u Bergamu (prikaz sv. Roka s donatorom), a sve spomenute slike datirane su u 1514. godinu). Kada je riječ o drugim slikarskim djelima koja se i danas nalaze u crkvi, izdvajaju se radovi umjetnika 18. stoljeća – Pier Antonija Novellija, Filippa Bianchija, Domenica Tintoretta, Giuseppa Angelija i Francesca Migliorija, a poglavito uprizoruju scene iz života sv. Foske.³

lem (tragom nekoliko oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima, XV.-XVI. st.)«, *CCP*, god. XXXIII, br. 64, Zagreb, 2009., str. 1-7; ISTA, »Hrvatski iseljenici i mletačka Scuola grande S. Marco«, *Povijesni prilozi*, god. 28, br. 36, Zagreb, 2009., str. 9-22; ISTA, »Hrvatski iseljenici i samostan S. Domenico u Mlecima (15. – 18. st.)«, u: *Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (priredili L. ČORALIĆ – Slavko SLIŠKOVIĆ), Zagreb, 2009., str. 375-395; ISTA, »Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima«, *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, Zagreb, 2009., str. 71-90; ISTA, »Oporučna svjedočanstva i zapis o posveti – hrvatske veze s mletačkom crkvom S. Lio (XV.-XVIII. st.)«, *CCP*, god. XXXIV, br. 65, Zagreb, 2010., str. 39-50; ISTA, »'Ad viaggium pro anima mea' – hodočašća u Santiago de Compostela u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVI. st.)«, *Povijesni prilozi*, god. 29, br. 38, Zagreb, 2010., str. 31-42; ISTA, »Grobnice hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u mletačkoj crkvi malteškoga reda (S. Giovanni Battista del Tempio)«, *CCP*, god. XXXV, br. 68, Zagreb, 2011., str. 1-14; ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima, crkva S. Sepolcro i barski nadbiskup Ambroz Antun Kapić (XVI. st.)«, *CCP*, god. XXXVI, br. 69, Zagreb, 2012., str. 1-9; ISTA, »Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom S. Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa)«, *CCP*, god. XXXVI, br. 70, Zagreb, 2012., str. 27-39; ISTA, »Župljani, svećenici, darovatelji – hrvatski iseljenici i mletačka župa i crkva S. Moisè (XV. – XVIII. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, god. 31, br. 43, Zagreb, 2012., str. 119-134.

² Zanimljivo je napomenuti da se u neposrednoj blizini crkve nalazi Istituto Canal (Canal Marovich), odgojni zavod za djevojke i žene koji je svojim pregnućima ustanovila službenica Božja, dobrotvorka, pjesnikinja i slikarica Ana Marija Marović (1815. – 1887.), podrijetlom iz bokeljske Dobrote. Usp. L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003., str. 146-158. (ondje je sadržana i opsežnija literatura o službenici Božjoj Ani Mariji Marović).

³ O povijesti i baštini crkve S. Fosca vidi u: Francesco SANSOVINO, *Venetia citta nobilissima et singolare descritta in XIII. Libri*, Venetia, 1581., libro III, str. 54; *L'opera completa di Carpaccio*, presentazione di Manlio CANCOGNI, apparati critici e filologici di Guido PEROCCO, Milano, 1967., str. 109; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 441; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1990. (pretisak izdanja iz 1863.), str. 254-255; Marina CRIVELLARI BIZIO, *Campi veneziani*, sv. I, Venezia, 2003., str. 23-25; Barbara VANIN – Paolo ELEUTERI, *Le mariegole della Biblioteca del Museo Correr*, Venezia, 2007., str. 104, 106.

Istraživanje u ovome radu zasnovano je na uvidu u gradivo pohranjeno u središnjoj mletačkoj državnoj pismohrani (Archivio di Stato di Venezia; dalje: ASV). Ponajprije je korištena arhivska zbirka Notarile testamenti (dalje: NT), a u manjoj su mjeri uporabljeni i dokumenti iz zbirke o mletačkim obrtničkim udrugama (Arti veneziane) te mletački katastarski popisi 17. i 18. stoljeća (X Savi sopra alle Decime in Rialto. Catastico di Venezia). Kada je riječ o natpisima u samoj crkvi, uz izravni terenski rad, korištena je zbirka natpisa iz mletačkih crkvenih ustanova koju je sakupio mletački povjesnik Emmanuele Antonio Cicogna, a najnovije (dopunjeno) izdanje priredio je Piero Pazzi.⁴

Hrvatski useljenici i crkva S. Fosca

Raspoložemo s nešto više od dvadeset dokumenata koji hrvatske useljenike u Mlecima na više načina povezuju s crkvom S. Fosca. Najveći broj tih dokumenata oporuke su naših useljenika, a u manjoj mjeri takvi su podatci sadržani u sporednim izvorima – mletačkim katastarskim popisima te knjigama mletačkih obrtničkih i trgovačkih udruga.

Veze hrvatskih useljenika s navedenom crkvom mogu se – kada je riječ o prethodno spomenutim spisima – datirati od tridesetih godina 15. stoljeća do u sedmo desetljeće 16. stoljeća. Riječ je o razdoblju koje se u najvećoj mjeri poklapa sa središnjim intenzitetom hrvatskih prekojadranskih migracija, čiji su sastavni dio neprijeporno činili i Hrvati o kojima je riječ u ovome radu.

Zavičajno podrijetlo hrvatskih useljenika povezanih s crkvom S. Fosca je raznoliko. Prednjače Dalmatinci, a brojem primjera najučestalije se bilježe Spliciáni i Zadrani, dok su oni iz Paga, Osora, Trogira, Šibenika te s otoka Brača spomenuti samo u pojedinačnim primjerima. Nasuprot brojčano dominantnim Dalmatincima, useljenici iz naselja duž Boke kotorske, s područja Paštovića, budvansko-barsko-ulcinjskog priobalja te iz unutrašnjosti Crne Gore zabilježeni su upola manje, dočim se od drugih istočnojadranskih krajeva i gradova bilježi po jedan useljenik iz Istre (Vižinada) te iz grada Dubrovnika. Takav omjer zavičajnog podrijetla skupine useljenika, uz možda nešto izraženiju prisutnost Dalmatinaca u odnosu na Bokelje, u velikoj mjeri odražava i opću sliku o matičnome podrijetlu Hrvata useljenih u Mletke u kasnom srednjem vijeku i ranom novom vijeku.

Hrvati su u Mlecima najučestalije obitali u istočnome gradskom predjelu Castello, kroz više stoljeća središnjoj zoni useljavanja stranih nacionalnih skupina. Ondje je, prema istraženom uzorku više od tisuću dokumenata (poglavito oporučnih spisa od kraja 14. stoljeća do kraja 18. stoljeća), stanovalo oko 50% useljenih Hrvata, a o njihovu negdašnjem izraženom prisuću i danas nam posvjedočuju brojni toponomastički biljezi (Riva degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Sabioncella, Corte Solta, Calle Schiavona i drugi).⁵ Drugi predio po učestalosti useljavanja Hrvata središnji je dio grada

⁴ Usp. *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle Isole della Laguna Veneta (ovvero riepilogo sia delle Iscrizioni Edite pubblicate tra gli anni 1824 e 1853 che di quelle Inedite conservate in originale manoscritto presso la Biblioteca Correr di Venezia e dal 1867, anno della morte dell'insigne erudito, rimaste in attesa di pubblicazione, opera compilata da Piero Pazzi con il contributo di Sara Bergamasco)*, vol. I-III, Venezia, 2001.

⁵ Usp. L. ČORALIĆ, »Od hrvatske obale do dubrovačke ulice: hrvatski prinosi mletačkoj toponomastici«, *Kolo: Časopis Matice hrvatske*, god. VIII, br. 4, Zagreb, 1998., str. 57-76.

(*sestiere* S. Marco, oko 22% od ukupnoga broja useljenih Hrvata), dočim je Cannaregio – predio koji nas ovdje osobito zanima – zastupljen s 14%.⁶ U ovdje razmatranim primjerima upravo je mjesto stanovanja u župama predjela Cannaregio, točnije u župi S. Fosca, jedna od najvažnijih poveznica naših useljenika s tamošnjom istoimenom župnom crkvom. Osim u navedenoj župi, manji dio Hrvata koji su ovdje predmet razmatranja stanuje u obližnjim župama Cannaregija – župi Santi Apostoli i S. Marcilian. Katkada se uz naziv župe u izvori bilježi i poblize mjesto stanovanja. Primjerice, zadarski useljenik i barkariol Blaž pokojnoga Petra stanuje *in domibus heredum condam Aloisii Cornaro in S. Foscha*; Katarina Tomina iz Paga kao poblize mjesto stanovanja navodi kuću u vlasništvu plebana crkve S. Fosca; u kući plemića Marca Grimanija i njegove braće bilježi se kotorski barkariol Ivan Jurjev, dočim je budvanski useljenik Stjepan Blažev *habitante nella casa del Giacomo Gisi della contrada S. Foscha*.⁷ Točnu lokaciju stanovanja unutar župe bilježimo i u mletačkom katastarskom popisu iz 17. stoljeća (popis iz 1661. godine, načinjen po svim mletačkim predjelima i župama), a kao stanovnik župe S. Fosca, u Calle dei Convicini, zapisan je na kućnome broju 121 zadarski plemić Anđelo Benja (Begna).⁸

Zanimanja ovdje promatrane skupine hrvatskih useljenika također odražavaju, kako se može i očekivati, uobičajenu strukturu profesionalnog djelovanja pretežitog dijela useljenika s istočne obale Jadrana. Poglavitno ih nalazimo kao pomorce (mornari, barkarioli⁹ i slično), obrtnike, ribare i trgovce, a pažnje je vrijedan primjer Ulcinjanina Nikole, svećenika koji je službom vezan upravo za crkvu S. Fosca.¹⁰ Iako u bitno manjem opsegu, hrvatske useljenike u župi S. Fosca bilježimo i u 18. stoljeću, a kao zapaženiji primjer izdvaja se Bračanin Dominik, proizvođač i trgovac tjesteninom (*frittoler*) koji je 1762. godine obnašao i uglednu dužnost predstojnika (gastalda) svoje profesionalne udruge.¹¹ Raščlamba oporučnih podataka te brojčano nevelike skupine useljenika upućuje kako je riječ o pretežito srednjeimućnim građanima. Njihova temeljna profesija (pomorci, obrtnici) – oduvijek tražena u gradu na lagunama – nije ih možda svrstavala među elitniji, imućniji i društvenim statusom zapaženiji dio useljeničtva, ali je svakako riječ o osobama stabilnih imovnih mogućnosti.

Kada je riječ o privatnome svakodnevlju skupine hrvatskih useljenika povezanih s crkvom S. Fosca, opažamo njihovu integriranost u temeljne životne sastavnice svojih sunarodnjaka. O tome posvjedočuje – iako ovdje raspoložemo malim brojem uzoraka – nekoliko

⁶ Usp. L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 107-111, 452.

⁷ ASV, NT, b. 253, br. 7, 13. XII. 1517.; NT, b. 1183, br. 130, 26. VIII. 1522.; NT, b. 1208, br. 448, 6. V. 1541.; NT, b. 252, br. 200, 17. XII. 1550.

⁸ ASV, X Savi sopra alle Decime in Rialto. Catastico di Venezia, b. 421. Cannaregio, estimio 1661, fasc. VI (S. Fosca).

⁹ Relativno velik broj lokalnih brodara prijevoznika (barkariola) u toj skupinu useljenika lako je objašnjiv činjenicom da je župa S. Fosca, kao i njoj druge susjedne župe u predjelu Cannaregio, smještena neposredno uz Canal Grande, središnju prometnicu grada na lagunama. O tome više vidi u: L. ČORALIĆ, »Hrvatski barkarioli i gondolijeri u Mlecima tijekom prošlosti«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 41, Zagreb – Zadar, 1999., str. 27-50.

¹⁰ ASV, NT, b. 870, br. 94, 17. V. 1456.

¹¹ ASV, Arti, b. 153: Arte dei frittoleri, podatci iz 1762. godine.

»hrvatsko-hrvatskih« brakova,¹² kao i podatci o sunarodnjacima (spomenutih u svojstvu svjedoka) u njihovim oporukama.¹³

Prethodno je spomenuto kako nositelji oporučnih spisa koji se ovdje razmatraju poglavito obitavaju u župi S. Fosca u Cannaregiju te je samim tim unaprijed određena njihova učestala povezanost s tamošnjom župnom crkvom i njezinim svećenicima. O tome nam svjedoče konkretni oporučni legati koje ćemo detaljnije razmotriti. U prvome primjeru riječ je o osobi koja je samom svojom profesijom izravno uključena u crkveni život župe – Ulcinjaninu Nikoli, svećeniku *in ecclesia S. Fusce*. Iako nam na osnovi oporučnih odredaba nije poznato mjesto njegova posljednjega počivališta, vjerojatno su to upravo grobnice svećenika u navedenoj crkvi u kojoj će se, prema Nikolinoj želji, slaviti i mise zadušnice za spas oporučiteljeve duše. Osoba nevelikih imovnih mogućnosti, Nikola ostavlja relativno malo legata mletačkim crkvenim ustanovama, a među njima je – očekivano – i njegova matična mletačka crkva, kojoj namjenjuje (za kapelu S. Fosca) skroman iznos od jednog dukata.¹⁴ Podrobnije su oporučne odredbe iskazane u iskazu posljednje volje barkariola Ivana Jurjeva iz Kotora. Mjesto njegova pokopa vjerojatno su također grobnice u sklopu župe S. Fosca, a u župnoj će se crkvi prije sahrane održati pedeset zadušnica. U posljednjem ispraćaju toga Kotoranina sudjelovat će, prema njegovoj želji, predstavnici svećenstva župe u kojoj obitava, a ukupni troškovi pogreba ne smiju premašiti dvadeset dukata. Ivan Kotoranin konkretnim legatom obdaruje i jednu župnu bratovštinu. Riječ je o *Scuola Corpus Domini* sa sjedištem u crkvi S. Fosca kojoj taj lokalni brodar namjenjuje šest dukata za ukrašavanje glavnoga oltara. Naposljetku, posvjedočenje Ivanove raznovrsne povezanosti sa žiteljima župe S. Fosca iskazano je u popisu svjedoka prilikom pisanja i ovjere njegove oporuke – jedan od njih je mletački obrtnik Andrea Grafioli, *fenestrer a S. Fosca*.¹⁵ Neke podudarajuće navode vezane uz crkvu S. Fosca bilježimo i u oporuci jednoga drugog hrvatskog iseljenog barkariola – Blaža Petrovog iz Zadra. Iako prijevozničku službu obavlja na prijelazu (*traghetto*) S. Felice, nedaleko od crkve S. Fosca, a kao mjesto svojega pokopa određuje grobnice u *Scuola grande Madonna della Misericordia*, kojoj je i sam pripadao. Blaž se izriječkom obazire i na spomenutu bratovštinu Tijela Kristova u crkvi S. Fosca te izvršiteljima svoje posljednje volje određuje da joj se nadoknadi sve ono što joj je oporučitelj kao njezin član ostao za života dužan. Kao stanovnik župe S. Fosca, Blaž je u svakodnevnom životu bio povezan i s drugim tamošnjim žiteljima te se kao jedan od svjedoka oporuke bilježi lokalni mesar Giuseppe.¹⁶

Stanovnica župe S. Fosca je i splitska useljenica Antonija Grgurova, udovica trgovca Vasilija, zavičajem s grčkoga otoka Kefalonije. Izričito napominjući da su u grobnicama crkve S. Fosca sahranjeni svi članovi njezine obitelji (*dove sono sepolti tutti li miei*), Antonija određuje da njezini zemni ostatci na istome mjestu nađu vječni počinak, a kao posmrtni

¹² Primjerice, Katarina iz Dubrovnika supruga je ninskog useljenika Marina (ASV, NT, b. 46, br. 25, 28. III. 1487.), a Katarina Cunazzo iz Zadra bilježi se kao udovica mornara Franje iz Lošinja (NT, b.100, br. 148, 18. XI. 1565.).

¹³ Primjerice, svećenik Petar Dubrovčanin, sakristan mletačke crkve S. Madalena, svjedok je prilikom pisanja oporuke splitske useljenice Katarine (ASV, NT, b. 870, br. 173, 4. XI. 1482.), a Pavao iz Dubrovnika, klerik crkve S. Trinità u predjelu Castello, svjedoči oporuci već spomenute Katarine iz Dubrovnika (NT, b. 46, br. 25, 28. III. 1487.).

¹⁴ ASV, NT, b. 870, br. 94, 17. V. 1456.

¹⁵ ASV, NT, b. 1208, br. 448, 6. V. 1541.

¹⁶ ASV, NT, b. 253, br. 7, 13. XII. 1517.

habit odabire odjeću trećoretkinja (picokara). U crkvi S. Fosca održat će se, nakon njezina ukopa, mise u spomen na oporučiteljicu i njezine pretke. Antonija se može ubrojiti u nešto imućnije useljenice s hrvatskog Jadrana. U župi S. Fosca, točnije *in Corte del Anzolo*, posjeduje dio jedne kuće te oporučnim legatom određuje da se njezin udio u kući proda, a pribavljenim sredstvima podmire troškovi sahrane, kao i legati namijenjeni članovima obitelji i mletačkim crkvenim ustanovama.¹⁷

U prethodnim oporukama crkva S. Fosca bila je spomenuta nešto učestalije. U sljedećim navodima radi se poglavito o pojedinačnim legatima ili odredbama usmjerenim kako samoj crkvi tako i tamošnjem svećenstvu. Tako, primjerice, Dominika, udovica trgovca Franje iz Šibenika i stanovnica župe S. Fosca, određuje da njezini posmrtni ostaci počivaju u nedalekoj crkvi Madonna dei Servi, a da posljednjem ispraćaju nazoči dvadeset trećoretkinja, kojima je vjerojatno u udovištvu pripadala i sama Dominika, te predstavnici župe S. Fosca.¹⁸ S crkvom S. Fosca za života je bio povezan i crnogorski useljenik Damjan pokojnoga Ivana te oporučno određuje da se nakon njegove smrti u crkvi S. Fosca održe, za iznos od tri dukata, mise u spomen na njega i njegove pretke.¹⁹

Povezanost s lokalnim svećenstvom u župi S. Fosca iskazano je u nekoliko oporučnih primjera. Pritom je pozornosti vrijedan primjer paške useljenice Katarine Tomine koja – vjerojatno kao služavka – posljednje godine života provodi u domu svećenika Marka, tadašnjeg župnika crkve S. Fosca. Riječ je o useljenici koja ne bilježi bliže članove obitelji i rodbine, kao ni bliskije prijatelje, te je – što nije rijedak slučaj – vlasnik kuće (a u ovome slučaju to je svećenik Marko) ujedno i jedini izvršitelj oporuke i glavni nasljednik skromne imovine dotične oporučiteljice. Svjedoci prilikom pisanja toga sažetog spisa također su usko vezani uz župu i crkvu S. Fosca. To su tamošnji stanovnik Piero Favero i sakristan crkve S. Fosca Simeon Gasparov.²⁰

Naposljetku, u nizu primjera povezanosti hrvatskih useljenika s župom i crkvom S. Fosca izdvojimo zabilježbu predstavnika tamošnjeg klera u svojstvu svjedoka prilikom sastavljanja oporučnih spisa. Tako je, primjerice, *Vitus filius Antonii Canoxa officialis in ecclesia S. Fusche* svjedok oporuci Agate, supruge splitskoga barkariola Antuna (stanovnici obližnje župe Santi Apostoli); *presbiter Bartolomeus condam Mattei mansionarius S. Fosce* u istome se svojstvu bilježi u oporuci paštrovskog useljenika Novela, a Pietro Teopulo, podđakon crkve S. Fosca, kao svjedok je spomenut u iskazu posljednje volje Splićanke Katarine.²¹ Rade Splićanin bilježi se na izmaku 15. stoljeća kao barkariol u župi S. Fosca. Uz njegovu oporuku, poznata nam je i oporuka njegove supruge Cecilije, a u potonjem se spisu kao svjedok bilježi tamošnji pleban Gvido.²² Naposljetku, spomen nekog od predstavnika klera župe S. Fosca nalazimo i u oporuci pomorca Petra Antunovog iz Osora, napisanoj neposredno pred putovanje *con la galia*, a kao jedan od potpisanih svjedoka spominje se *prete Battista de Guletti official in S. Fosca*.²³

¹⁷ ASV, NT, b. 984, br. 18, 24. XII. 1564.

¹⁸ ASV, NT, b. 1017, br. 246, 4. X. 1562.

¹⁹ ASV, NT, b. 742, br. 12, 16. XII. 1493.

²⁰ ASV, NT, b. 1183, br. 130, 26. VIII. 1522.

²¹ ASV, NT, b. 826, br. 30, 8. IX. 1435.; NT, b. 66, br. 321, 21. II. 1468.; NT, b. 870, br. 173, 4. XI. 1482.

²² ASV, NT, b. 955, br. 146, 27. VI. 1487.

²³ ASV, NT, b. 419, br. 644, 4. VIII. 1563.

Prethodno navedeni podatci, najvećim dijelom sadržani u oporučnim spisima hrvatskih useljenika iz 15. i 16. stoljeća, posvjedočuju o učestalosti i raznovrsnosti veza sa župom i crkvom S. Fosca, kao i s tamošnjim duhovnim osobama. Iako crkva S. Fosca, kao ni druge crkvene ustanove u predjelu Cannaregio, nisu za vjerski život hrvatskih useljenika u Mlecima imale onu važnost kao one u predjelu Castello, prethodno spomenuti podatci potvrđuju svekoliku integriranost našijenaca u tamošnje vjersko svakodnevlje. Sljedeća cjelina, koja nas vremenski smješta u 18. i 19. stoljeće, pokazuje da su – iako na drukčiji način i u drugim okolnostima – te veze razvidne i u razdoblju kada hrvatska prekojadranska iseljavanja imaju isključivo pojedinačno obilježje.

Ninski biskup Jeronim Fonda i posvetni natpis iz 1733. godine

Biskupi i nadbiskupi istočnojadranskih gradova u nizu su slučajeva, a o tome je više riječi bilo u uvodu i u bilješci 1, nazočili svečanoj posveti prilikom obnove neke od mletačkih crkava. U primjeru crkve S. Fosca, za koju smo u prethodnome dijelu rada posvjedočili da je bila višestruko važna u vjerskome životu hrvatskih useljenika u Mlecima, crkveni dostojanstvenik koji je predvodio službu Božju prilikom njezine posvete 1733. godine ninski je biskup Jeronim Fonda. Odvjetak je ugledne piranske obitelji, gdje je i rođen 26. svibnja 1686. godine. Školovao se u rodnom gradu i na Padovanskom sveučilištu, gdje je 1707. godine postigao doktorat obiju prava. Za svećenika Koparske biskupije zaređen je 1709. godine. Početak svećeničke službe Jeronima Fonde vezan je uz Kopar, gdje je neko vrijeme obnašao dužnost vikara. Po odlasku iz matične biskupije, Fonda je djelovao u Puli, gdje je imenovan kaptolskim arhiđakonom, a čini se da je u Pulskoj biskupiji obnašao i službu generalnog vikara, dočim se čak tri puta navodi na dužnosti kapitularnog vikara. Zapaženije djelovanje Jeronima Fonde u Dalmaciji započinje 1733. godine kada je 19. siječnja 1733. imenovan ninskim biskupom, posvećen u Rimu 1. veljače iste godine. U biskupiji u kojoj su tijekom prošloga stoljeća njegovi prethodnici najčešće boravili samo nominalno (stolujući obično u Zadru), Fonda je gorljivo djelovao na uređenju granica biskupije, obnovi vjerskog života u tamošnjim selima (ustroj župa), sređivanju crkvenih prihoda i posjeda te na obnovi biskupskih zgrada i crkava u samom Ninu. Godine 1738. (5. svibnja) papa Klement XII. imenovao je Jeronima Fondu trogirskim biskupom, a u rečenoj je biskupiji svečano ustoličen 1739. godine. Pažnje je vrijedan Fondin rad na unaprjeđenju školstva i prosvjete u Trogiru. Status tamošnje katedralne škole pokušao je vratiti na ranije stanje (više razrede), jer je nakon premještanja biskupa Bartula Kačića u Split škola bila svedena samo na gramatičke razrede. Fonda je stoga tražio odgovarajuće učitelje i lektore u trogirskim samostanima. Već je 1743. godine pokušao preko Zbora za širenje vjere ishoditi od viših redovničkih poglavara franjevac konventualaca i opservanata da članovi njihovih redova u Trogiru preuzmu profesorske službe u katedralnoj školi uz odgovarajuću nagradu. S vremenom je uspio u svojim nastojanjima, pa je 1747. godine mogao javiti u Rim da je »u svom vlastitom stanu otvorio javnu školu za školovanje mladeži«. Nažalost, to je novo stanje potrajalo tek nekoliko godina, a zatim je ponovno došlo do problema, zastoja i nazadovanja trogirске katedralne škole. Biskup Fonda zaslužan je za smirivanje pobune kaštelanskih težaka te uređenje odnosa s težacima na biskupijskome posjedu u Bosiljini, a u samome je gradu djelovao na uređenju crkava i oko nabavke

crkvene opreme. Vrijedan izvor za proučavanje Fondina životopisa njegova je oporuka napisana 27. studenoga 1754. godine. Umro je tri dana kasnije i pokopan je u trogirskoj stolnici, u grobnici svojih prethodnika.²⁴

Već u prvoj godini obnašanja službe ninskoga biskupa Jeronim Fonda dobio je prigodu da kao ugledni crkveni dostojanstvenik vodi svečani obred posvete novoobnovljene crkve S. Fosca. Zbilo se to na blagdan Velike Gospe 1733. godine, a natpis o tome i danas nam je sačuvan iznad ulaza u sakristiju. Natpis koji ovdje donosimo prema vlastitoj transkripciji objavio je u prethodno spomenutom djelu i Piero Pazzi, priređivač korpusa mletačkih natpisa koje je sačuvao Emmanuele Antonio Cicogna,²⁵ a glasi:

MDCCLXXXIII DIE XV AUGUSTI / TEMPLUM HOC AERE PIO
REAEIFICATUM / CONSECRATUM FUIT AB ILL[USTRISSI]MO
ET R[EVERENDISSI]MO D[OMINO] / D[OMINO] HIERONYMO
FONDA EP[ISCOP]O NONENSI / QUI STATUIT ANNIUERSARIUM
DEDICAT[IONIS] / CELEBRANDUM DOM[INI]CA INFRA
OCT[AVIS] ASSUMPT[IONIS] B[EATAE] M[ARIAE] V[IRGINIS]
/ ANNUENTE ILL[USTRISSI]MO AC R[EVERENDISSI]MO
D[OMINO] D[OMINO] MARCO GRADONICO PATRIARCHA
/ VENET[ARUM] DALMATIAEQUE PRIM[ATE] / IDQ[UE]
VIGILANTIA, ZELO ATQ[UE] EXPENSIS / R[EVERENDISSI]
MI D[OMINI] IO[HANNIS] BAPT[ISTAE] PETRACHIN PLEBANI
MERITIS[SI]MI / AC PROTONOTARII AP[OSTO]LIC²⁶

²⁴ Podrobnije o pojedinim etapama iz Fondina životopisa vidi u: Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. IV, Venetiis, 1769., str. 237, 445-447; p. Remigius RITZLER – p. Pirminus SEFRIN, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, sv. VI, Patavii, 1958., str. 313, 411; Vjeko OMAŠIĆ, *Povijest Kaštela: od početka do kraja XVIII stoljeća*, Split, 1986., str. 271; Slavko KOVAČIĆ, »Katedralne škole u Dalmaciji pod mletačkom vlašću od konca 16. do početka 19. stoljeća prema biskupskim izvještajima Svetoj Stolici«, *CCP*, god. XV, br. 27, Zagreb, 1991., str. 76; Stanko BAČIĆ, *Franjevački samostan u Karinu. Povijest franjevačkog samostana u Karinu u svjetlu protokola ili kronike fra Marijana Lekušića (1734.-1740.)*, Šibenik, 1995., str. 82-83; ISTI, *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Šibenik, 1995., str. 264; Jakov PERA, *Povijest Kaštel Štafilića*, Kaštela, 1997., str. 182-183; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. IV, Zagreb, 1998., str. 320-321. (tekst: S. KOVAČIĆ); L. ČORALIĆ – Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, »O graditeljskoj aktivnosti u trogirskim ženskim benediktinskim samostanima u vrijeme biskupa Jeronima Fonde (1738-1754)«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999. – 2000., str. 365-396; L. ČORALIĆ, »Prilog životopisu trogirskog biskupa Jeronima Fonde (1738.-1754.)«, *Vartal*, god. X, br. 1-2, Trogir, 2001., str. 157-164; ISTA, »Koparski svećenik Jeronim Fonda (1686.-1754.) – ninski i trogirski biskup«, *Acta Histriae*, letnik 9, št. 2, Koper, 2001., str. 343-356.

²⁵ Usp. E. A. CICOGNA, *nav. dj.*, sv. I, Venezia, 2001., str. 398, br. 2.

²⁶ *Prijevod: 1733., dana 15. kolovoza. / Ovaj hram ponovno izgrađen pobožnim novcem / bio je posvećen od presvijetlog i prečasnog gospodina / gospodina Jeronima Fonde, ninskog biskupa, / koji je utvrdio da se godišnjica posvete / slavi u nedjelju unutar osmine Uznesenja Blažene Marije Djevice / uz suglasnost presvijetlog i prečasnog gospodina gospodina Marca Gradeniga patrijarha / mletačkog i primasa Dalmacije / i to budnošću, žarom te troškom / prečasnog gospodina Giovannija Battiste Petrachina najzaslužnijeg župnika / i apostolskog protonotara* (preveo: Damir Karbić).

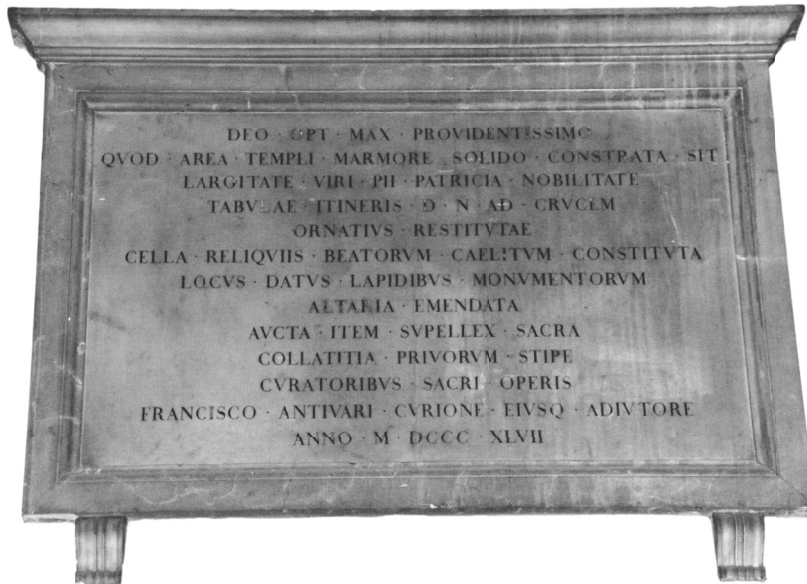

Natpis o posveti obnove crkve S. Fosca iz 1733. u kojemu se spominje ninski biskup Jeronim Fonda (foto: Ruža Planinac)

Francesco Antivari – još jedna moguća hrvatska poveznica s crkvom S. Fosca

Natpis u crkvi S. Fosca u kojemu je spomenut aktualni ninski biskup Fonda možda nije jedina spona te mletačke crkve s istočnojadranskom obalom. Na zidu s lijeve strane crkve, nasuprot natpisu o posveti obnove iz 1733. godine, uklesan je još jedan kameni zapis. Riječ je o obilježavanju posljednje obnove crkve 1847. godine, nakon čega je S. Fosca dobila današnji izgled. U natpisu se pobliže govori o vrstama radova na restauraciji i ukrašavanju crkve koji su tada provedeni, a kao pojedinac koji se imenom ističe u tome pothvatu zabilježen je Francesco Antivari. Natpis, koji prenosim prema vlastitoj transkripciji, glasi:

DEO OPT[IMO] MAX[IMO] PROVIDENTISSIMO
 QUOD AREA TEMPLI MARMORE SOLIDO CONSTRATA SIT
 LARGITATE VIRI PII PATRICIA NOBILITATE
 TABVLAE ITINERIS D[OMINI] N[OSTRI] AD CRVCEM
 ORNATIVS RESTITVTAE
 CELLA RELIQVIIS BEATORVM CAELITVM CONSTITVTAE
 LOCVS DATVS LAPIDIBVS MONVMENTORVM
 ALTARIA EMENDATA
 AVCTA ITEM SVPELLEX SACRA
 COLLATITIA PRIVORVM STIPE
 CVRATORIBVS SACRI OPERIS

Natpis o obnovi crkve S. Fosca iz 1847. u kojemu se spominje svećenik Francesco Antivari
(foto: Laura Dominis)

Iako nam za crkvenu funkciju ovdje spomenutog Francesca Antivarija nije uporabljen neki uobičajeni termin (*curione*; najvjerojatnije je riječ o župniku), na osnovi prezimena možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je riječ o venetiziranom potomku nekoć (15. – 16. stoljeće) izrazito brojne i društvenim statusom vrlo ugledne barske useljeničke zajednice koja se uz Kotorane, Zadrane, Splitsane i Šibenčane može smatrati vodećom regionalnom useljeničkom skupinom s istočnojadranskog prostora.²⁷ Pojava da regija ili mjesto, pa i etnički atribut, postanu s vremenom prezime uobičajena je u migracijskim procesima između dviju jadranskih obala. Stoga je možda i zasad zagonetni i nama malo poznati »Franjo Baranin« također bio – barem prema svojim davno doseljenim precima –

²⁷ Prijevod: *Bogu najboljemu, najvećemu, providnosnom / zahvaljujemo da je prostor hrama prekriven čvrstim mramorom / darežljivošću pobožnog muškarca i patricijske plemenitosti, / da su raskošnije obnovljene slike križnog puta Gospodina našega, / da je napravljena kapela za relikvije blaženih nebesnika, / da je određeno mjesto za kamene spomenike, / da su popravljani oltari, / jednako tako da je crkveni namještaj nadopunjen / milodarima privatnih osoba / uz nadzornike svetoga posla / Francesca Antivarija, župnika i njegova pomoćnika / godine 1847.* (prevela: Tamara Tvrković).

²⁸ O povijesti barske useljeničke skupine u Mlecima vidi u: L. ČORALIĆ, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006.

dio »skjavnunske« zajednice, koja je u povijesti i kulturi prijestolnice Serenissime ostavila pregršt tragova. O tome će, međutim, više konkretnih saznanja moći iznjedruti tek istraživanja lokalnog župnog arhiva crkve S. Fosca.

Zaključak

Nevelika crkva S. Fosca u Cannaregiju zasigurno se ne može ubrojiti među veličajne, reprezentativne i na naslovnicaama turističkih vodiča redovito zastupljene mletačke crkve poput bazilike S. Marco, franjevačke i dominikanske bazilike ili raskošne Longhenine Madonna della Salute. Riječ je, ipak, o drevnom crkvenom zdanju i župi koja je kroz stoljeća postojanja imala zapaženo mjesto u vjerskome životu toga mletačkog predjela.

Župa i crkva S. Fosca višestruko su bile povezane s hrvatskim useljenicima, ponajprije s onim dijelom naše zajednice koji je obitavao upravo u tome dijelu grada. Neki su svećenici s istočnojadranske obale uprave u toj crkvi obnašali svoju službu, a niz useljenika u svojim oporučnim spisima legatima obdaruje rečenu crkvu, tamošnju bratovštinu i predstavnike lokalnog klera. Uz svečanu posvetu obnove i preuređenja crkve 1733. godine vezuje se djelovanje i boravak u Mlecima tadašnjeg ninskog biskupa Jeronima Fonde, ali i – jedno stoljeće kasnije – svećenika Francesca Antivarija, vjerojatno potomka nekoć snažne barske useljeničke zajednice u gradu na lagunama. Naposljetku, u neposrednoj blizini crkve smješten je Istituto Canal Marovich, osnivanju i ustroju kojega je prevažan pečat dala Ana Marija Marović, potomak uglednih bokeljskih useljenika, a igrom sudbine – da zaključimo ovaj niz kulturoloških poveznica Hrvata i crkve S. Fosca – jedno od najvažnijih slikarskih djela koja su resila oltar te crkve svoje je mjesto pronašlo u zagrebačkoj Strossmayerovoj galeriji.

Summary

CROATIAN IMMIGRANTS IN VENICE, CHURCH OF ST. FOSCA AND DEVOTIONAL INSCRIPTION OF JERONIM FONDA, BISHOP OF NIN (15th – 18th CENTURIES)

Investigation of various relations between the Croatian immigrants in Venice and the Venetian ecclesiastical institutions and clergy is a rather important issue regarding reconstruction of their social and religious daily life in the new homeland. Consequently, all the research topics regarding pilgrimages, grave inscriptions, consecrations of the renewed churches performed by Istrian, Dalmatian or Boka's (arch)bishops, together with all the existing relations with particular Venetian churches, monasteries, confraternities, hospitals and clerics represent valuable potential for historical audience. This article follows-up previous investigation of such topics and author's focus in this article is directed towards relations between immigrants from Croatia and Venetian church of St. Fosca (district of Cannaregio). In the first part of the study author reveals various relations of immigrants from Istria to Boka kotorska with the Venetian church of St. Fosca, and the chief source for this investigation were last wills presently kept in the State Archives of

Venice. In the second part of the article author investigates episcopate of Jeronim Fonda, bishop of Nin and Trogir; who led worship service during the solemn consecration of the renewed church of St. Fosca in 1733. Since there is stone inscription from 1847 witnessing about this consecration, in the third part of this article author analyzes this text in which there is a mention of priest Francesco Antivari as one among some other persons, who were responsible for the renewal of the church. This fact that Antivari was involved in the renewal is particularly interesting since he was most probably descendant of some immigrants from the town of Bar (Atnivari) on the eastern Adriatic coast.

KEY WORDS: *church of St. Fosca, Venetians, Croatian cross-Adriatic migrations, bishop Jeronim Fonda, ecclesiastical history, Late Middle Ages, Early Modern Times.*